

Lingwistyka tekstu w Niemczech na tle polonistycznych badań tekstologicznych – kontrastywność interlingwistyczna¹

ZOFIA BILUT-HOMPLEWICZ
(Rzeszów)

1. Kontrastywność interlingwistyczna

Porównywanie to operacja myślowa, która towarzyszy nam na co dzień. Ma ona również stałe miejsce w refleksji naukowej. Dla neofilologów stanowi nieodzowny punkt odniesienia, w badaniach i działaniach dydaktycznych. Polscy germaniści poświęcają najwięcej uwagi porównywaniu języka niemieckiego i polskiego. Wraz z tzw. przełomem pragmatycznym w językoznawstwie przedmiotem porównań stały się też teksty². W lingwistyce niemieckiej w odniesieniu do prac porównawczych używa się terminu *lingwistyka kontrastywna* (*kontrastive Linguistik*), natomiast zaproponowany przez polskiego germanistę L. Zabrockiego (por. Rein 1983) termin *lingwistyka konfrontatywna* (*konfrontative Linguistik*) nie przyjął się na Zachodzie. Zabrocki chciał podkreślić zarówno znaczenie różnic, jak i podobieństw między podsystemami dwóch lub więcej języków. Oprócz porównywania języków zasadne wydaje się dla językoznawcy-neofilologa kontrastywne spojrzenie na określone subdyscypliny lingwistyki w dwóch krajach i kulturach piśmiennictwa naukowego, a więc w kręgu swojego języka ojczystego oraz filologii obcej, jaką reprezentuje.

---

1 Problematyka ta została przedyskutowana podczas dyskusji panelowej na temat lingwistyki tekstu i dyskursu w Niemczech na konferencji *Gatunki mowy i ich ewolucja*, która odbyła się na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach w październiku 2009 r.

2 Więcej o tym w odniesieniu do germanistycznej lingwistyki kontrastywnej w Polsce zob. Smykała (2009).

Proponuję więc, by obok kontrastywności międzyjęzykowej (a właściwie międzysystemowej) oraz kontrastywności międzytekstowej wyróżnić kontrastywność międzylingwistyczną, (w tym tekstologię kontrastywną)³. Przedmiotem porównania byłyby wybrane subdyscypliny językoznawstwa, w interesującym nas tu kontekście lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech⁴. Inspiracją do dyskusji nad rozwojem określonych dyscyplin mogą stać się syntetyczne ujęcia dotyczące rozwoju lingwistyki tekstu w różnych krajach i obszarach językowych⁵, zamieszczone w obszernym dwutomowym opracowaniu *Text- und Gesprächslinguistik (Lingwistyka tekstu i dialogu/ rozmowy)* (2000, 2001)⁶. Znajdujemy w nim artykuł o lingwistyce tekstu w krajach słowiańskich (J. Mazur 2000) oraz na temat badań nad dialogiem w tym obszarze językowym (Z. Bilut-Homplewicz 2001). Z konieczności przedstawiono tę tematykę w sposób lapidarny i faktograficzny, nie uwzględniając porównania z innymi regionami. Scharakteryzowano jednak najważniejsze etapy rozwoju interesującej nas tu dyscypliny.

W niniejszym artykule możliwe będzie jedynie wymienienie podstawowych różnic dotyczących tradycji, głównych zakresów badań oraz perspektyw rozwoju lingwistyki tekstu w Polsce i w Niemczech⁷. Skrótowo można powiedzieć, że lingwistyka tekstu w obu krajach wywodzi się z różniących się w znacznym stopniu tradycji. W Polsce interesująca nas tu dyscyplina osadzona jest na obszarze pomiędzy teorią literatury, stylistyką a językoznawstwem, nawiązując do praskiej szkoły strukturalnej (por. Dobrzyńska 2008, Labocha 2009). W Niemczech jej punktem odniesienia jest również praska szkoła strukturalna, natomiast w fazie pragmatycznej teoria aktów mowy. Można ją też odczytać częściowo jako „protest” przeciwko generatywizmowi uznającemu zdanie za nadrzędną jednostkę w badaniach lingwistycznych.

---

3 O tekstologii kontrastywnej będzie jeszcze mowa w tym artykule.

4 Chodzi tu właściwie o niemieckojęzyczną lingwistykę tekstu, niektóre omawiane prace powstały też w innych krajach niemieckiego obszaru językowego. Jednak większość badań w tym zakresie prowadzonych jest w Niemczech.

5 Chodzi dokonania lingwistyki tekstu w obszarze niemieckojęzycznym, angielskojęzycznym, w krajach nordyckich, w obszarze języków romańskich i słowiańskich (kolejność według cytowanego źródła).

6 Lingwistyka dialogu/rozmowy funkcjonuje jako odrębny zakres zainteresowań.

7 Jako przykład podam, że w monografii Wilkonja (2002) teksty literackie stanowią często egzemplifikację zjawisk testowych, podczas gdy w analogicznej pracy z tego samego roku autorstwa Heinemann/ Heinemann w ogóle nie występują.

2. Charakterystyczne cechy lingwistyki tekstu w Niemczech

Lingwistykę tekstu w Niemczech można określić jako znacznie bardziej „lingwistyczną”, ewolucyjną oraz systematyczną niż analogiczną dyscyplinę w Polsce. Nie nawiązuje ona (a jeżeli już, to tylko okazjonalnie) do koncepcji literaturoznawczych i stylistycznych. Można w niej mówić o fazie transfrastycznej, semantycznej, pragmatycznej oraz kognitywnej (por. Adamzik 2004; Brinker 2005, 6; Heinemann/ Heinemann 2002).

Wymienione fazy rozwoju dyscypliny nie dadzą się ściśle od siebie oddzielić. Istnieją między nimi płynne przejścia. Jednak w porównaniu z lingwistyką tekstu w Polsce faza transfrastyczna (gramatyczna) jest wyraźniej zaznaczona. Klasyfikacyjną pracą z tego okresu jest monografia R. Harwega (1968): *Pronomina und Textkonstitution (Zaimki a tworzenie tekstu)*. Definicja tekstu Harwega, odwołująca się do międzydaniowych powiązań zaimkowych, znalazła się w kanonie definicji tekstu: „Tekst to ukonstytuowany ciąg jednostek językowych powstały dzięki nieprzerwanym połączeniom pronominalnym” (Harweg 1968: 148, por. Klemm 2009: 20).

Jak należy rozumieć systematyczność lingwistyki tekstu? Mam tu na myśli próbę całościowego ogarnięcia problematyki tekstowej oraz porozumienia się co do najważniejszych kwestii. Można tu wspomnieć choćby obszerne tomy *Text- und Gesprächslinguistik*. Artykuły poszczególnych specjalistów traktować można jako rodzaj „drogowskazu” na drodze rozwoju dyscypliny.

Podobnie jak w Polsce również w Niemczech odbywają się specjalistyczne konferencje poświęcone badaniom nad tekstem. Jako przykład świadczący nie tylko o oryginalności stylu dyskusji nad stanem lingwistyki tekstu, lecz również o potrzebie systematyzacji dokonań dyscypliny i całościowej refleksji nad jej zadaniami mogą służyć dwie prace zbiorowe. Pierwsza z nich to tom *Die Zukunft der Textlinguistik* (1997). Jego tytuł akcentuje spojrzenie skierowane w przyszłość. „Spektakularna” była inicjatywa ogłoszenia konkursu „Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu? Pomysł narodził się w czasie jednej z konferencji poświęconych problematyce tekstu. W odpowiedzi nadesłano 13 artykułów. Konkurs wygrała romanistka z Salzburga Eva Martha Eckkrammer, a opublikowano 12 wypowiedzi w tomie pod tym samym tytułem *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage (Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu? Odpowiedzi na pytanie konkursowe)*. Ponadto zamieszczono w nim teksty wszystkich redaktorów. Większość autorów opowiedziała się za poszerzeniem istniejącego pojęcia tekstu, a przeciwko całkowitej jego zmianie.

Lingwistyka tekstu w Niemczech nawiązuje znacznie częściej niż analogiczna dyscyplina w Polsce do teorii aktów mowy, wypracowując modele tekstów użytkowych. Jeden z nich traktował te teksty jako struktury aktów illokucyjnych z illokucjami dominującymi i subsydiarnymi (por. grupa z Lund).

Ewolucyjność jako tendencja lingwistyki tekstu w Niemczech nie oznacza, że we wcześniejszych fazach rozwoju tej dziedziny nie słyhać głosów wyprzedzających ogólnie panujące trendy. Warto zacytować w tym miejscu nowatorskie jak na swój czas słowa Weinricha z 1967 r., który wprowadził termin *Textlinguistik* (lingwistyka tekstu): „Lingwistyka to lingwistyka tekstu” („Linguistik ist Textlinguistik”), (por. Schoenke 2000: 123). Natomiast Hartmann (1968) stwierdził, że tekst powinien być przedmiotem lingwistyki, a lingwistykę tekstu należy rozumieć jako zadanie lingwistyki. Tekst określił jako „pierwotny znak językowy” (das „originäre sprachliche Zeichen”), co weszło na trwałe do historii dyscypliny. Hartmann konstatuje również: „Jeśli mówimy, to mówimy tylko za pomocą tekstów” (Hartmann 1968: 212).

W rozwoju lingwistyki tekstu współwystępowało wiele ujęć tekstu. W opracowaniach podsumowujących pojawiało się zawsze dążenie do swoistego „konsensusu”. Pewne koncepcje prezentowano jako ukoronowanie określonego etapu rozwoju, a więc jako ogólnie „obowiązujące”, np. koncepcję powiązań zaimkowych Harwega (1968), koncepcję izotopii francuskiego badacza Greimasa (por. Heinemann/ Heinemann 2002: 72–73), koncepcję funkcji tekstu Brinkera (2005: 6, 88 i n.), czy też modele struktury illokucyjnej tekstu (Motsch, Viehweger, Reis, Pasch, Rosengren i in., por. Heinemann/ Heinemann 2002: 82 i n.)

Lingwistyka tekstu ma korzenie lingwistyczne, natomiast w dalszych etapach rozwoju czerpie z różnych nurtów: pragmatyki lingwistycznej, teorii działania, semiotyki, kognitywnej lingwistyki oraz psychologii, szeroko pojętych badań kulturoznawczych, socjologicznych koncepcji dyskursu.

W pracach zbiorowych oraz monografiach jak również na konferencjach stawia się pytanie *Quo vadis Textlinguistik?* (por. np. Antos, Tietz (1997), Heinemann/ Heinemann 2002). Pojawia się też bardziej radykalny nurt, w ramach którego stawia się wręcz pytanie o dalsze istnienie lingwistyki tekstu, o otwartość interpretacyjną tekstu i „wolność” interpretacyjną czytelnika czy wręcz postulat, by lingwistykę tekstu zastąpić lingwistyką dyskursu. W tym kontekście nie dziwi ogłoszenie „śmierci” tekstu. Dla większości badaczy jednak teksty są podstawowymi jednostkami komunikacji językowej. Według Heinemanna (2009a: 366) istotne jest przekonanie, że interpretacja tekstu nie jest dowolnym działaniem kognitywnym odbiorcy. „Teksty nie mogą być rozumiane przez odbiorcę w sposób dowol-

10. *Rybka*, technika collage+druk cyfrowy, 50x70 cm, Halina Fleger

ny. (Któż wzięłby ogłoszenie z rubryki towarzyskiej za reportaż z meczu piłki nożnej?) Z pewnością ten sam tekst jest przez różne osoby różnie interpretowany. Ale owa interpretacja zawsze związana jest ze strukturą konkretnego tekstu. To struktura wyznacza ramy, wytycza pole manewru dla adekwatnego rozumienia i konstytuowania sensów”. Podobnie uważają Linke, Nussbaumer (1997: 123). Mówiąc o postmodernistycznej dowolności, stwierdzają, że interpretacja tekstu ograniczona jest strukturalną i społeczną zależnością języka.

Natomiast pewnym novum w lingwistyce tekstu jest uwypuklenie cechy dyskursywności. Jak postuluje Heinemann (2009a: 373): „[...] nierozzerwalny związek pojedynczych tekstów z innymi tekstami dyskursu musi odgrywać znaczącą rolę przy charakterystyce wszystkich tekstów; dyskurs staje się obligatoryjnym punktem odniesienia przy opisie pojedynczych tekstów. Mówiąc inaczej: *dyskursywność* musi zostać włączona jako dodatkowa konstytutywna cecha tekstualności do szeregu znanych wskaźników tekstualności”.

Jedną z charakterystycznych cech lingwistyki tekstu w Niemczech, ale też w innych krajach zachodnich, jest prowadzenie prac zespołowych, dzięki którym możliwe jest prowadzenie badań kompleksowych i interdyscyplinarnych. przede wszystkim takich, które wymagają szerokich badań empirycznych. Wykształciły się też odrębne szkoły badawcze różniące się podejściem teoretycznym. Lingwistyka tekstu weszła już od jakiegoś czasu do kanonu przedmiotów uniwersyteckich na niemieckich uczelniach.

W związku z tym istnieje wiele prac syntetyzujących i o charakterze podręcznikowym. Wymienię tylko dwie z nich. Przystępnie napisana praca Brinkera *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden* (*Lingwistyczna analiza tekstu. Wprowadzenie do podstawowych pojęć i metod*), która doczekała się aż sześciu wydań (1985, 1988, 1992, 1997, 2001, 2005). Mimo że jest wprawdzie typowym wprowadzeniem, to uwzględnia jednak charakterystyczne dla Brinkera autorskie opracowanie funkcji tekstu. Natomiast monografia M. Heinemanna i W. Heinemanna *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion-Text-Diskurs* (*Podstawy lingwistyki tekstu. Interakcja-tekst-dyskurs*), która ukazała się w 2002 r., zakreśla szersze ramy.

3. Fazy rozwoju lingwistyki tekstu

Spośród kilku etapów rozwoju lingwistyki tekstu w Niemczech jako pierwszą da się wyodrębnić **fazę transfrastyczną** (gramatyczną) (lata 60. i 70.), w której tek-

sty traktowano przede wszystkim jako jednostki ponadzdaniowe i charakteryzowano je w aspekcie strukturalnym. Panowało przekonanie, że dadzą się one opisać jako linearne powiązania zdań, a metody opisu zadań można przenieść na teksty.

Następująca po niej **faza semantyczna** stanowiła uzupełnienie i rozwinięcie fazy początkowej, w której badano przede wszystkim kohezyjne relacje na powierzchni tekstu. W fazie semantycznej natomiast zwrócono uwagę na relacje koherencji w tekście. Ta faza rozwoju lingwistyki tekstu nie jest jednolita i można w niej wyodrębnić kilka kierunków badań. Niektóre z nich czerpią inspiracje z badań rozwijających się zagranicą. Należą do nich badania oparte na koncepcji struktury tematyczno-rematycznej praskiej szkoły strukturalnej, odwołujące się do modelu izotopii Greimasa (1971), czy też do modelu makrostruktury van Dijka (por. Heinemann/ Heinemannn 2002: 77 i n.).

Warto choć kilku słów powiedzieć o wspomnianym modelu Greimasa. Jego model izotopii określa się (Heinemann/ Heinemann 2002: 72) jako semantyczny odpowiednik koncepcji pronominalizacji Harwega. Greimas wychodzi z założenia, że rozumienie tekstu opiera się na uchwyceniu relacji semantycznych w tekście. W swym modelu struktury semantyczne tekstu ukazuje autor za pomocą wykładników leksykalnych. Tzw. izotopia polega na ekwiwalencji semantycznej między określonymi leksemami w tekście, zawierającymi powtarzające się cechy semantyczne (semy). Greimas wyróżnia następujące typy izotopii: proste powtórzenie leksemu oraz powtórzenie wariantywne (synonimy, hiperonimy, antonimy, parafrazy, substytucja przy użyciu elementów gramatycznych). W ten sposób związane ze sobą elementy tekstu tworzą tzw. łańcuchy izotopii (*Isotopieketten*), a wszystkie łańcuchy w danym tekście tzw. *sieć izotopii* (por. Heinemann/ Heinemann 2002: 72–73).

Na trwałe wszedł też do lingwistyki tekstu model tematyczny Brinkera. Pojęcie *temat* definiuje Brinker (2005, 6: 56) w nawiązaniu do jego codziennego rozumienia jako jądro treści tekstu, a z kolei treść tekstu dotyczy toku myślenia (*Gedankengang*) manifestującego się w tekście i odnoszącego się do wielu obiektów (osób, treści, wydarzeń, działań, wyobrażeń). Tak więc Brinker wyróżnia cztery podstawowe formy rozwinięcia tematycznego, które dominują w konkretnych tekstach: rozwinięcie deskryptywne, narratywne, eksplikatywne oraz argumentatywne. Mogą one występować w poszczególnych tekstach w różnych postaciach i kombinacjach. Klasyfikacja Brinkera jest powszechnie znana i cytowana w niemieckiej lingwistyce tekstu.

Pod wpływem teorii aktów mowy oraz pragmatyki lingwistycznej ukształtowała się **faza pragmatyczno-komunikacyjna**. Nie stanowi ona monolitu,

również w niej dochodzą do głosu różne koncepcje. Kierunek, którego podstawą jest działania językowe, czerpie wyraźne inspiracje z teorii aktów mowy. Teksty rozumie się jako struktury illokucyjne, uporządkowane zbiory illokucji tworzących określoną hierarchię illokucji dominujących i pomocniczych (subsydiarnych). Dodać należy, że przeniesienie założeń teorii aktów mowy na analizę tekstów nie mogło nie wzbudzić kontrowersji. W krytycznych głosach podnoszono przede wszystkim stawianie znaku równości między zdaniem i illokucją, brak odniesienia do odbiorcy, kontekstu oraz sytuacji (Heinemann/ Heinemann 2002: 83 i nast.). Poza tym tylko niektóre klasy tekstów dadzą się ująć jako struktury illokucyjne o określonej hierarchiczności.

W nawiązaniu do teorii aktów mowy, w oparciu o koncepcję działania językowego, według której nadawca oddziałuje na odbiorcę w procesie komunikacji poprzez wypowiedzi, stworzył Brinker tzw. koncepcję funkcjonalną, w której najistotniejszą rolę odgrywa pojęcie *funkcja tekstu*. W nawiązaniu do klasyfikacji opierających się na koncepcji Bühlera (Brinker 2005, 6: 112 i nast.) wyróżnia następujące funkcje tekstu, biorąc pod uwagę aspekt komunikacyjno-funkcyjny relacji interpersonalnej: funkcję informacyjną, apelatywną, obligacyjną, kontaktową (fatyczną) oraz funkcję deklaratywną⁸.

Znacznie szerszy zasięg mają modele komunikacyjne, w których najistotniejszy jest fakt działania językowego, uwarunkowanego kontekstualnie i sytuacyjnie. Trudno byłoby wyodrębnić tu jakiś dominujący model. Heinemann/ Heinemann (2004: 89) zaznaczają, że można tu mówić o kierunku lingwistyki tekstu zorientowanym na działanie. Chodzi o prace uwzględniające ramę interakcji, partnerów, globalny cel komunikacji oraz szeroko pojętą sytuację działania językowego.

Wreszcie mówi się w ostatnich latach o **kognitywnej fazie** lingwistyki tekstu, niektórzy językoznawcy określają ją jako *przełom kognitywny (kognitive Wende)*⁹. Kierunek ten dostrzega tekst jako wynik procesów mentalnych. Chodzi tu mówiąc najogólniej o procesy rozumienia i wytwarzania tekstu. W grę wchodzi badania interdyscyplinarne o charakterze psycholingwistycznym i językoznawczym. Ten kierunek lingwistyki tekstu reprezentują przede wszystkim van Dijk, Kintsch, Strohner i Scherner. Fige (2000: 96) definiuje kognitywną lingwistykę tekstu jako naukę o języku:

8 Brinker (2005, 6: 110 i nast.) zaznacza, że te klasyfikacje powstały w oparciu o różne kryteria.

9 W literaturze fachowej funkcjonuje już termin *przełom pragmatyczny (pragmatische Wende)*, por. Fige (2000: 96).

- dla której teksty są właściwymi¹⁰ znakami językowymi;
- która bada teksty w powiązaniu z wiedzą, myśleniem, pamięcią oraz postrzeganiem;
- której przedmiotem są procesy rozumienia i wytwarzania tekstów;
- która traktuje te procesy jako procesy przetwarzania informacji;
- która stoi w relacji interdyscyplinarnej z innymi dyscyplinami kognitywnymi;
- która przyswoiła sobie koncepcje informatyczne [...].

Wprawdzie początki kognitywnej lingwistyki tekstu przypadają na lata 70., do jej rozwoju w znacznym stopniu przyczyniły się jednak prace van Dijka/ Kintscha z lat 90. Podkreślić tu należy, że Beaugrande/ Dresser (1981) w swej znanej i uznanej powszechnie pracy, przetłumaczonej również na język polski, w której wyodrębnili siedem cech (kryteriów) tekstualności, opierają się na podstawach kognitywnych.

Wymienione fazy rozwoju dyscypliny nie dadzą się ściśle od siebie oddzielić, każda kolejna stanowi raczej uzupełnienie poprzednich. Zacytuję kilka definicji reprezentatywnych dla poszczególnych faz rozwoju lingwistyki tekstu (zob. Klemm 2002):

Tekst to ukonstytuowany ciąg jednostek językowych powstały dzięki nieprzerwanym połączeniom pronominalnym (Harweg 1968: 148).

Tekst można zdefiniować semantycznie jako powiązanie poziomów izotopii od 1 do n, przy czym ich liczba zależy od ilości cech dominujących w tekście (Kallmeyer et al. 1974: 147).

Termin *tekst* oznacza skończony ciąg znaków językowych, który sam w sobie jest spójny i który jako całość wyraźnie sygnalizuje funkcję komunikacyjną (Brinker 1997: 17).

Tekst należy zawsze postrzegać jako jednostkę komunikacyjną, tzn. jednostkę związaną tematycznie, która w procesie komunikacji spełnia funkcję illokucyjną (Rosengren 1980: 276).

Tekst jest wielkością intersubiektywną i ponadindywidualną, jako że pojawia się w przestrzeni społecznej wśród ludzi; tekst znajdował się zawsze w strukturach determinowanych przez funkcje, działania i gry językowe, tzn. przez praktykę społeczną (Busse 1992: 17).

Teksty są wynikiem działań językowych ludzi aktywnych w wymiarze społecznym, w wyniku których w zależności od kognitywnej oceny uczestników jak i oceny kontekstu działań przez wytwórcę tekstu dochodzi do różnego rodzaju aktualizacji wiedzy, przejawiającej się w specyficzny sposób w tekstach. [...] Przy dynamicznej definicji tekstu wychodzimy z założenia, że teksty nie posiadają z góry przypisanych im znaczeń czy funkcji, lecz pozyskują je w zależności od kontek-

---

10 W sensie podstawowych znaków językowych.

stów interakcyjnych i uczestników działań, którzy są ich wytwórcami i odbiorcami (Heinemann, Viehweger 1991: 126).

Teksty są nie tylko środkiem służącym do reprezentacji i archiwizacji wiedzy (a więc nie tylko językowymi ‚realizatami’ konceptów, struktur i procesów kognitywnych), lecz także [...] głównym środkiem indywidualnego i społecznego konstituowania wiedzy (tak w sensie historyczno-kulturowym jak i z bieżącej perspektywy) (Antos 1997: 45).

Nie można tu nie zgodzić się z Heinemannem (2009: 20)¹¹, gdy wyraża krytyczną opinię wobec definicji, w których podejmuje się próbę sprowadzenia wszystkich istotnych aspektów tekstu do krótkiej formuły, co jest jego zdaniem praktycznie prawie niemożliwe.

6. Nowsze kierunki badań

Ważne miejsce w niemieckojęzycznej lingwistyce tekstu zajmuje tzw. tekstologia kontrastywna. W podejściu tym chodzi przede wszystkim o porównywanie wybranych rodzajów tekstów paralelnych, najczęściej użytkowych, w różnych krajach i kulturach. Istotne w tych badaniach jest uwypuklenie zasadniczych różnic między tymi tekstami jak i ukazanie podobieństw między nimi z uwzględnieniem szeroko rozumianego kontekstu (kulturowego) (por. Adamzik 2001 i Heinemann 2005).

Adamzik (2009: 234–235) postuluje nawet jako następny krok kontrastywną analizę dyskursów, co przy obecnym stanie badań jest sporym wyzwaniem. „Dla tekstologii kontrastywnej włączenie sieci rodzajów tekstu i systemów dyskursów jest jeszcze ważniejsze, gdyż to właśnie na tych płaszczyznach występują różnice, które w sposób istotny mogą kształtować różnice kulturowe. Możliwa jest hipoteza, że poszczególne kultury kształtuje nie (tylko) realizacja wzorców komunikacyjnych lecz również kompleksowych ram interakcji, tak jak znajduje ona swoje odzwierciedlenie w sieciach rodzajów tekstu i systemach dyskursów”. Ten kierunek badań można uznać za następną fazę lingwistyki tekstu.

Tzw. zwrot kulturowy, czyli uwypuklenie kontekstu kulturowego sprawił, że teksty traktuje się jako wytwory kultury (por. np. Fix 2006 lub też jako formy konstituowania i archiwizowania wiedzy (por. m.in. Antos 1997, Antos 2007).

W najnowszych publikacjach na konferencjach podejmuje się zagadnienia interdyscyplinarne związane z obecnością tekstu w mediach (por. konferencja *Kon-*

---

11 Por. Bilut-Homplewicz, Czachur, Smykała (2009: 20).

trastywna lingwistyka mediów [*Kontrastive Medienlinguistik*] zorganizowana w maju 2007 r. na Uniwersytecie Koblenz-Landau).

W najnowszych badaniach widoczne jest skupienie uwagi na kompleksowych problemach:

1. inter- i transdyscyplinarne badania nad tekstem,
2. relacja tekst – dyskurs,
3. kondycję lingwistyki tekstu.

4. „Konsensus” w genologii lingwistycznej

Na tle genologii polonistycznej ten zakres badań w Niemczech (*Textsortenlehre*) jest znacznie bardziej „lingwistyczny” niż w Polsce. Przedmiotem zainteresowań są w Niemczech prawie wyłącznie teksty użytkowe, natomiast teksty artystyczne pozostają domeną literaturoznawstwa, zaś teksty dialogowe tzw. lingwistyki dialogu. Dominuje termin *rodzaj tekstu* (*Textsorte*) używany w odniesieniu do tekstów użytkowych, natomiast dla tekstów literackich zarezerwowany jest termin *gatunek tekstu* (*Textgattung*). Heinemann (2009b: 82) stwierdza, że „w literaturze przedmiotu używa się w odniesieniu do konceptu „rodzaj tekstu” (z reguły bez żadnych komentarzy) różnorodnych określeń, które występują częściowo synonimicznie, częściowo jednak też odnoszą się do innych treści pojęciowych: *klasa tekstów, typ tekstu, klasa rodzajów tekstu, rodzaj tekstu, wzorzec tekstu/tekstowy, wzorzec działania, rodzaj komunikacji, forma komunikacji, typ konstelacji rozmowy, wariant tekstu, działanie rutynowe, gatunek tekstu, schemat tekstowy, wzorzec rozwoju tekstu, wzorzec tworzenia tekstu, prototyp strukturalny, genr ....*

Heinemann porządkuje terminologię, podkreślając, że jednolite stosowanie terminów jest nagłym postulatem genologii lingwistycznej (op. cit.: 82). To, co autor nazywa postulatem, w znacznym stopniu stało się już rzeczywistością, w każdym razie w odniesieniu do terminów *rodzaj tekstu, wzorzec tekstu* oraz *gatunek tekstu*.

Ustalenia Heinemanna zostały przyjęte jako rodzaj konsensusu w zakresie terminologii genologicznej. U Heinemanna (2009b: 82–83) znajdujemy następujące podstawowe rozróżnienie terminologiczne:

– „Pojęcie *klasa tekstu* można by traktować jako „interpretację pozbawioną specyfikacji” (Adamzik 1995: 14), odnoszącą się do zbioru tekstów, a więc tylko jako ogólne pojęcie nadrzędne dla różnych grup tekstów.

– Termin *wzorzec tekstu* byłby wielkością kognitywną, mającą charakter idealnego typu, odróżniającą się od rodzaju tekstu, który zawsze odnosi się do konkretnych tekstów.

– Wyrażenia *klasa rodzajów tekstu* i *typ tekstu* (jak i etykiетка *wariant rodzaju tekstu*) powinny być zarezerwowane dla określania różnic hierarchicznych klas tekstów (zob. Heinemann 2000).

– Określenia *gatunek* i *genre* można (jednak tylko pośrednio odnosząc się do poszczególnych jednostek na skali rodzajów tekstu) ograniczyć do charakterystyki tekstów uwarunkowanych estetycznie.

Dalej czytamy u Heinemanna (op. cit. 89–90):

– „Określenie *typ tekstu* najczęściej spotykamy w ogólnym, niespecyficznym użyciu, jako pojęcie zbiorcze dla dowolnego zbioru tekstów, jako synonim – dla również niespecyficznego leksemu – klasa tekstu, niezależnie od jego poziomu w hierarchii (Grosse 1974: 256 określa np. jakąś wszechklasę tekstów pisanych jako szczególny typ tekstu).

– Raczej bez głębszej refleksji identyfikuje się określenie *typ tekstu* również z klasami tekstu na niższym szczeblu abstrakcji, a więc z rodzajami tekstu (Grosse 1974: 257 i n.; Conrad 1985: 248). W tym kontekście ‘klasy tekstu’ definiuje się jako wyżej uszeregowane pojęcia klasyfikujące, jako „funkcje elementarne”, jako „określone rytuały mówienia i pisanania” (Grosse 1974: 258).

W typologii lingwistycznotekstowej Heinemann (op. cit.: 73 i n.) wyróżnia cztery podstawowe koncepcje:

1. **Model gramatyczno-strukturalny**, w którym rodzaj tekstu definiuje się wyłącznie na podstawie cech formalnych i strukturalnych, które traktuje się jako sygnały klasyfikujące. Model ten reprezentują prace Harwega (zob. zwłaszcza 1968).

2. W **modelu semantyczno-treściowym** również struktura tekstu odgrywa zasadniczą rolę, w grę wchodzi jednak przede wszystkim kompleksy znaczeniowe. Chodzi tu o wyłonienie z perspektywy semantyki tekstu pewnej „idealnej, typowej normy tworzenia struktury tekstu” (por. Werlich 1975: 39 cyt. za Heinemann op.cit.: 74). W modelu tym rozróżnia się deskryptywne, narratywne, ekspozytoryczne, argumentatywne i instruujące typy tekstów.

3. **Modele sytuacyjne**, które powstały pod wpływem przełomu pragmatycznego, ukazują pierwszoplanową rolę czynników sytuacyjnych (kanał, obszar działania, kierunek komunikacji, sfera komunikacji, instytucja itd.), omawianych już w stylistyce funkcjonalnej (Riesel 1963; Fleischer, Michel 1975).

4. **Modele komunikacyjne** znajdują się pod wyraźnym wpływem teorii aktów mowy, ale nawiązują też do Bühlera i częściowo do Leontjeva. Centralnym pojęciem tych modeli jest pojęcie funkcji tekstu. Nie jest ono rozumiane jednolicie. Najbardziej znana jest koncepcja Brinkera (2005, 6: 100), który definiuje „funkcję jako zamiar komunikacyjny nadawcy wyrażony w tekście za pomocą konwencjonalnie ustalonych środków przyjętych w określonej wspólnotcie językowej.”. Tak rozumiana funkcja tekstu powinna zostać odczytana jako „instrukcja” w myśl założeń nadawcy. Autor podkreśla analogię między aktem illokucyjnym a funkcją tekstu. Podczas gdy akt illokucyjny określa charakter działania dokonywanego za pomocą aktu mowy, funkcja tekstu określa sposób komunikacji za pomocą tekstu. Brinker podkreśla, że opiera się na jednolitym kryterium kontaktu nadawcy z odbiorcą za pomocą tekstu i wyróżnia następujące funkcje tekstu: funkcję informacyjną, apelatywną, kontaktową (fatyczną) oraz deklaratywną.

Heinemann (2009b: 78) przypomina postulat Isenberga z 1978 r., by opis *typu tekstu* i *rodzaju tekstu* oprzeć na jednolitych, podbudowanych teoretycznie kryteriach. Isenberg zaliczył do nich homogeniczność (jednolita podstawa typologiczna dla wszystkich występujących w danej klasie tekstów jednostek), monotypowość (według której żaden tekst nie może dać się jednocześnie przyporządkować do kilku typów/rodzajów), jednoznaczność (jeśli w obszarze działania danego typu tekstu nie ma typologicznie dwuznacznych tekstów) oraz kompleksowość (postulat, że wszystkie wirtualnie występujące teksty muszą być objęte typologią). Postulat ten okazał się ze względu na swą kompleksowość niemożliwy do zrealizowania. Zaczęło dominować przekonanie oparte na praktyce komunikacyjnej, że rodzaje tekstów dadzą się adekwatnie opisać jedynie przy zastosowaniu modeli wielopłaszczyznowych, a więc przy użyciu kryteriów z wielu różnych płaszczyzn tekstu (por. np. Dimter 1981; Heinemann, Viehwegwer 1991; Heinemann, Heinemann 2002). Heinemann (2009b: 78–79) zaznacza, że „istotne jest, w jaki sposób parametry różnych płaszczyzn współgrają ze sobą (w odniesieniu do różnych rodzajów tekstu uwzględnia się to w różnym stopniu i nieco inaczej rozkłada akcenty)”.

Obecnie przyjęły się modele wielopłaszczyznowe, ponieważ ich zaletą jest kompleksowe podejście do problemu klasyfikacji tekstów.

Problemy genologii lingwistycznej (*Textsortenlehre*) stanowiły w Niemczech jeden z filarów dyscypliny. W latach 2000–2002 ukazywała się seria wydawnicza dotycząca rodzajów tekstów (*Reihe Textsorten*) pod redakcją Kirsten Adamzik (Genewa), Gerda Antosa (Halle) i Wolfganga Heinemanna (Lipsk). Jej celem było stworzenie forum dyskusyjnego oraz możliwości współpracy w zakresie genologii

(w odniesieniu do tekstu i dialogu). Publikacje obejmowały zarówno monografie, jak i tomy zbiorowe. Zaproszenie do współpracy kierowali redaktorzy serii również do zespołów badawczych za granicą, w czym widzieli możliwość pogłębienia współpracy międzynarodowej w zakresie praktycznych badań kontrastywnych oraz dydaktycznych na gruncie dydaktyki języków obcych.

W obecnych badaniach problemy genologii stanowią wprawdzie tradycyjnie ważny, ale już nie centralny obszar dyscypliny. Przyczyna tego stanu rzeczy wydaje się wynikać z rozwoju lingwistyki tekstu. Ponieważ objęcie przy zastosowaniu homogenicznych kryteriów całego uniwersum tekstowego jest zadaniem iluzorycznym, językoznawcy doszli do wniosku, że należy badać rodzaje tekstów występujące w określonych sferach działania i obszarach komunikacji. Powstają więc prace zajmujące się wybranymi rodzajami tekstów użytkowych. Coraz częściej dostrzega się potrzebę rozwijania tekstologii kontrastywnej. Ten właśnie kierunek badań można uznać za rozwojowy i określić go jako rodzaj ewolucji genologii lingwistycznej.

5. Nowe media a lingwistyka tekstu

Relacja tekstu i nowych mediów jest również przedmiotem dyskusji niemieckojęzycznej lingwistyki tekstu i będzie niewątpliwie stanowić jeden z jej najważniejszych problemów w przyszłości. Widziałabym tu dwa zasadnicze kompleksowe problemy. Pierwszy z nich łączy się z pytaniem o status tekstu w nowej rzeczywistości medialnej, drugi dotyczy wyzwań pod adresem odbiorcy tekstu w skomplikowanej rzeczywistości hipertekstowej.

Pojawia się w tym kontekście pytanie, czy w związku z występowaniem tekstów w nowoczesnej, kompleksowej rzeczywistości medialnej potrzebna jest nowa definicja tekstu wykraczająca poza jego tradycyjne ujęcie.

Posner (1991, por. Fix 2009: 206) proponuje podejście semiotyczne, z którego wynika szerokie pojęcie tekstu kulturowego. Według jego koncepcji „każdy twór znakowy o charakterze intencjonalnym i funkcjonalnym, umiejscowiony w konwencjach znakowych danej kultury, jest tekstem (semiotycznym)” (op.cit). Przy akceptacji takiego stanowiska, pojawia się przede wszystkim pytanie, w jaki sposób ukonstytuowany jest tak rozumiany tekst o zróżnicowanej medialności i jaką rolę odgrywa w nim tekst werbalny. W kontekstach, w których występują teksty werbalne powiązane z innymi tekstami kultury, istnieje z perspektywy lingwistyki tekstu wręcz konieczność podjęcia badań. Szerokie pole badań otwiera się tu dla badaczy różnych rodzajów intertekstualności. W wielu przypadkach dochodzi bo-

wiem do celowego mieszania rodzajów tekstu, do nawiązań np. w tekstach reklamy do literatury pięknej w formie cytatów czy też nawiązań gatunkowych (np. reklama w formie wiersza lub wykazująca podobieństwo do bajki). W takich przypadkach Fix (1997) mówi o zerwaniu z kanonem. Ale takie zerwanie z kanonem staje się impulsem, by znajdować punkty odniesienia do kanonu i badać to, co wykracza poza kanon.

W badaniach niemieckiej lingwistyki tekstu na ogół nie spotykamy się ze skrajnym stanowiskiem wobec pierwszego problemu. We wspomnianym tomie *Brauchen wir einen neuen Textbegriff. Antworten auf eine Preisfrage (Czy potrzebujemy nowego pojęcia tekstu? Odpowiedzi na pytanie konkursowe)* badacze najczęściej wypowiadają się nie za „unieważnieniem” tradycyjnego pojęcia tekstu, a raczej za jego rozszerzeniem lub dostosowaniem do nowych warunków. Za reprezentatywne można uznać stanowisko Eckkrammer (2002). Autorka opowiada się za ewolucyjnym poszerzeniem pojęcia tekstu „w kontekście nowych parametrów struktur hipertekstowych, CMC i semiozy wirtualnej.” (op.cit.: 317). Eckkrammer argumentuje: „Pojęcie tekstu na miarę XXI wieku musi uwzględniać różne medialne formy komunikacji i koncepty komunikacyjne, zarazem jednak wynika ono „z długiej tradycji konstruktów pisanych i mówionych, które są wynikiem ewolucji”.

Badacze zazwyczaj są zgodni co do tego że lingwistyka tekstu jako dyscyplina naukowa nie może zamykać się na hiperteksty i produkty komunikacji komputerowej. Wielu z nich zauważa jednak, że nielinearność jako immanentna cecha hipertekstu nie jest wynalazkiem nowych mediów i że istniała ona, choć w nieco innej, uproszczonej formie, już we wcześniejszych epokach. Metaforycznie wyraża to tytuł artykułu Sauera (2001) *Vom „Alten” im „Neuen”* („Dawne” w „nowym”). W dalszej części tytułu autor podkreśla integrację dawnych form medialnych z formami multimedialnymi.

W odniesieniu do hipertekstu zauważa się, że jego początki sięgają *Talmudu* i pism Arystotelesa i zwraca uwagę na fakt, że dzieła te wykazują znaczny stopień wewnętrznych powiązań (por. Dillon, Mc Knight, Richardson 1991) za Eckkrammer 2002: 323). Eckkrammer zaznacza, że podstawowa idea hipertekstu nie jest nowa, bo przekazywanie rozczłonkowanej informacji w postaci pojedynczych części składowych występowało już kulturach „nietechnicznych”, jak np. antyk. Eckkrammer (op.cit.: 325) konstatuje, że wszystkie produkty wirtualnych światów tekstów dadzą się ująć w ramy pragmatyczno-integracyjnego pojęcia tekstu, w którym tekst rozumiany jest jako zdarzenie komunikacyjne o określonej funkcji. Autorka dodaje jednak, że nowego sposobu opisu wymagają konkretne struktury

językowe, jak np. deiksa lub kohezja i koherencja. Można za Maciejewskim (2009: 312) tak określić stanowisko badaczy niemieckich do tego problemu: „Storrer reprezentuje przyjęte przez większość badaczy podejście (por. Storrer 2000: 223), zgodnie z którym tradycyjne definicje tekstu są wystarczające do jego opisu. Z drugiej strony proponuje się zdefiniowanie hipertekstu jako formy odbiegającej od prototypu formy tekstu tradycyjnego (Janich 2002:80)”.

Można więc postawić pytanie, na ile w tych podejściach wchodzi w grę jeszcze stare, a na ile już nowe pojęcie tekstu. Jedno jest pewne: zawsze istnieją punkty odniesienia do „tradycyjnego” pojęcia tekstu i nie sposób go pominąć przy opisie nowych kompleksów znakowych również w świecie wirtualnym. W tym miejscu nie chodzi o jednoznaczne rozstrzygnięcie, czy należy pozostać przy dawnym pojęciu, czy wystarczy go tylko poszerzyć, a może radykalnie zmienić. Oczywiście jest natomiast, że przed najnowszą lingwistyką tekstu stoi wyzwanie związane z nową pozycją tekstu w skomplikowanych układach semiotycznych, z nielinearnością hipertekstu, ze specyficzną kreatywnością odbiorcy, który musi przyswoić sobie technikę korzystania z mediów¹². Tak więc rola odbiorcy zapewne będzie jednym z problemów badawczych związanych z nowymi mediami.

Literatura

- Adamzik K., 2001, *Grundfragen einer kontrastiven Textologie*. – K. Adamzik, ed., *Kontrastive Textologie. Untersuchungen zur deutschen und französischen Sprach- und Literaturwissenschaft*, Tübingen, s. 13–48.
- Adamzik K., 2004, *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*, Tübingen.
- Adamzik K., 2009, *Główne zagadnienia tekstologii kontrastywnej*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Wrocław, s. 211–258.
- Antos G., 2007, „*Texte machen Wissen sichtbar!*” *Zum Primat der Medialität im Spannungsfeld von Textwelten und (inter-) kulturellen Wirklichkeitskonstruktionen*. – F. Grucza, M. Olpińska, H.-J., Schwenk, eds., *Germanistische Wahrnehmungen der Multimedialität, Multilingualität und Multikulturalität*, Warszawa, s. 34–45.
- Antos G., Tietz H., eds., 1997, *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen, Transformationen, Trends*, Tübingen.

---

12 W literaturze dotyczącej tej problematyki pojawia się metaforyczne określenie „lost in cyberspace” (por. np. Eckkrammer 2009: 322).

- Antos G., Brinker K., Heinemann W., Sager S. F., eds., 2000, *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband, Berlin, New York.
- Antos G., Brinker K., Heinemann Wolfgang, Sager S.F., eds., 2001), *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 2. Halbband, Berlin, New York.
- Bilut-Homplewicz Z., 2001, *Gesprächslinguistik im slavischen Sprachraum*. – G. Antos, K. Brinker, W. Heinemann, S.F., Sager, eds., 2001, *Text- und Gesprächslinguistik*. 2. Halbband, Berlin, New York, s. 1004–1006.
- Bilut-Homplewicz Z., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech – próba bilansu*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław, s. 325–341.
- Bilut-Homplewicz Z., Czachur W., Smykała M., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech – geneza, stan i perspektywy*. Rozmowa z prof. Teresą Dobrzyńską, prof. Wolfgangiem Heinemannem i prof. Zdzisławem Wawrzeniakiem. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Wrocław, s. 17–28.
- Brinker K., 2005, 6, *Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin.
- Czachur W., 2009, *Miejsce lingwistyki tekstu w kanonie przedmiotów uniwersyteckich w kształceniu filologicznym w Polsce i w Niemczech*. *Lingwistyka tekstu w polskich i niemieckich podręcznikach*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Wrocław, s. 297–309.
- Dimter M., 1981, *Textklassenkonzepte heutiger Alltagssprache. Kommunikationssituation, Textfunktion und Textinhalt als Kategorien alltagssprachlicher Textklassifikation*, Tübingen.
- Dobrzyńska T., 2008, *Teoria tekstu w Polsce*. (Rozmowa z prof. Teresą Dobrzyńską). – *Text i dyskurs Text und Diskurs* 1, s. 11–16.
- Eckkrämmer E. M., 2002, *Brauchen wir einen neuen Textbegriff?* – U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, eds., *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, Frankfurt am Main u.a., s. 31–57.
- Figge U. L., 2000, *Die kognitive Wende in der Textlinguistik*. – Gerd A., K. Brinker, W. Heinemann, S.F. Sager, eds., *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband, Berlin, New York, s. 96–104.
- Fix U., 1997, *Kanon und Auflösung des Kanons. Typologische Intertextualität – ein postmodernes Stilmittel? Eine thesehafte Darstellung*. – G. Antos, H. Tietz, eds., 1997, *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen, Transformationen, Trends*. Tübingen. s. 97–108.

- Fix U., 2000, *Aspekte der Intertextualität*. – G. Antos, K. Brinker, W. Heinemann, S.F. Sager, eds., 2000, *Text- und Gesprächslinguistik*. 1. Halbband, Berlin-New York, s. 449–457.
- Fix U., 2009, *Aspekty intertekstualności*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy, Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław, s. 196–210.
- Fix U., 2006, *Was heißt Texte kulturell verstehen? Ein- und Zuordnungsprozesse beim Verstehen von Texten als kulturellen Entitäten*. – H. Blühdorn, E. Breindl, U. H. Waßner, eds., *Text-Verstehen, Grammatik und darüber hinaus*. Jahrbuch des Instituts für deutsche Sprache, Berlin–New York, s. 254–273.
- Fix U., 2009, *Czym jest kulturowe rozumienie tekstów? Procesy systematyzowania i kategoryzowania w procesie rozumienia tekstów jako zjawisk kulturowych*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław, s. 291–315.
- Fix U., Adamzik K., Antos G., Klemm M., eds., 2002, *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, Frankfurt am Main u.a.
- Harweg 1968, *Pronomina und Textkonstitution*, München.
- Heinemann W., 2000, *Textsorte – Textmuster – Texttyp*. – Gerd A., Klaus B., W. Heinemann, S. F. Sager, red., *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. 1. Halbband, Berlin-New York, s. 507–523.
- Heinemann W., 2005, *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* – M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, eds., *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz*, Rzeszów 2004, Frankfurt am M., s. 17–30.
- Heinemann W., 2009a, *Lingwistyka tekstu kontra lingwistyka dyskursu?* – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław, s. 361–374.
- Heinemann W., 2009b, *Rodzaj tekstu – wzorzec tekstu – typ tekstu*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław, s. 69–96.
- Heinemann M., Heinemann W., 2002, *Grundlagen der Textlinguistik. Interaktion – Text – Diskurs*, Tübingen.
- Heinemann W., Viehweger D., 1991, *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen.
- Klemm M., 2002, *Ausgangspunkte: Jedem seinen Textbegriff? Textdefinitionen im Vergleich*. – U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, eds., *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, Frankfurt am Main u.a., s. 17–29.
- Klemm M., 2009, *Punkt wyjścia: czy każdy ma mieć swoje pojęcie tekstu? Różne definicje tekstu i ich porównanie*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław, s. 13–26.

- Labocha J., 2009, *Lingwistyka tekstu w Polsce*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław, s. 45–56.
- Linke A., Nussbaumer M., 1997, *Intertextualität. Linguistische Bemerkungen zu einem literaturwissenschaftlichen Textkonzept*. – G. Antos, H. Tietz, eds., 1997, *Die Zukunft der Textlinguistik. Traditionen, Transformationen, Trends*, Tübingen, s. 109–126.
- Maciejewski M., 2009, *Hipertekst jako przedmiot polskich i niemieckich badań tekstologicznych*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław, s. 310–322.
- Mazur J., 2000, *Textlinguistik im slawischen Sprachraum*. – K. Binker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, eds., *Text und Gesprächslinguistik*. 1. Halbband, Berlin, New York, s. 153–163.
- Rein K., 1983, *Einführung in die kontrastive Linguistik*, Darmstadt.
- Sauer Ch., 2001, *Vom „Alten im „Neuen“*. Zur Bestimmung der Integration früherer Medienentwicklungen in multimediale Textgestaltungen. – P. Handler, eds., *E-Text. Streitfragen und Kompetenzen. Elektronische Kommunikation in Wissenschaft, Bildung und Beruf*, s. 23–44.
- Schoenke E., 2000, *Textlinguistik im deutschsprachigen Raum*. – K. Binker, G. Antos, W. Heinemann, S.F. Sager, eds., *Text und Gesprächslinguistik*. 1. Halbband, Berlin, New York, s. 123–131.
- Smykała M., 2009, *Kontrastywna lingwistyka tekstu w Polsce i Niemczech*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*, Wrocław, s. 277–296.
- Storrer A., 2003, *Koherencja w hipertekstach*. – Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała, eds., *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy (Antologia tłumaczeń)*, Wrocław, s. 259–278.
- Storrer A., 2003, *Kohärenz in Hypertexten*, „Zeitschrift für germanistische Linguistik” 31.2, s. 274–292.
- Wilkoń A., 2002, *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu*, Kraków.